

LIETUVOS KULTŪROS TYRIMŲ INSTITUTAS
LIETUVOS FILOSOFIJOS ISTORIJS SKYRIUS

LIETUVOS FILOSOFIJOS TRAJEKTORIJS 2023

Konferencijos programa ir pranešimų tezės

Vilnius
2023 m. lapkričio 16–17 d.

Redaktorių kolegija:

dr. Gintaras Kabelka

dr. Alvydas Noreika (atsakingasis redaktorius)

dr. Rūta Marija Vabalaitė

dr. Dalius Viliūnas

ISBN 978-609-8231-59-5

© Lietuvos kultūros tyrimų institutas, autoriai, 2023

TURINYS

PRATARMĖ / 5

KONFERENCIJOS PROGRAMA / 6

PRANEŠIMŲ TEZĖS / 9

Vygandas Aleksandravičius. CHEMIJOS DALYKAI XVIII AMŽIAUS VIDURYJE PRANCŪZIJOJE IR TO ATŠVAITAI LIETUVOJE / 10

Ieva Deviatnikovaitė. MYKOLAS RÖMERIS: TEISĖ IR POLITIKA / 11

Vilius Dranseika. JANINA HOSIASSON-LINDENBAUM IR „VARNO PARADOKSAS“ / 12

Matas Grubliauskas. PILIEČIO ĮVAIZDIS (*IDEA*) VILNIAUS UNIVERSITETO POLITIKOS KURSE: NUO IDEALAUŠ REALAUŠ LINK / 13

Algimantas Jankauskas. THOMO MANNO SEMINARAS: BUDUSIOS LIETUVOS MĄSTYMAI / 14

Dalius Jonkus. ESTETINĖ PATIRTIS, IŠRAIŠKOS IR EMPATIJA VOSYLIAUS SEZEMANO ESTETIKOJE / 15

Gintaras Kabelka. PARTIŠKUMO PRINCIPAS LIETUVOS SOVIETINIAME MARKSIZME / 16

Tomas Kavaliauskas. ARVYDO ŠLIOGERIO LIETUVIŠKUMAS JO FILOSOFINIAME MĄSTYME / 17

Liutauras Kraniauskas. MILIJONO VERTA PAŽANGI FILOSOFIJA IR JOS SOCIOLOGINĖS PRIELAIDOS LIETUVOJE / 18

Alvydas Noreika. VYTAUTO KAVOLIO MOKSLINĖS VEIKLOS PRADŽIA: TALCOTTO PARSONSO IDĖJŲ REVIZIJA DAKTARO DISERTACIJOJE / 19

Ivan Novik. KANTIAN DUALISM AS A RESPONSE TO THE SITUATION OF THE CULTURAL BORDERLAND: THE PHILOSOPHY OF MARIAN MASSONIUS / 21

Aušrelė Kristina Pažėraitė. „PAŽODIŠKUMAS ATSINAUJINA KASDIEN“: RABINO JOSEFO JAAKOVO LEIBO BLOCHO KABALISTINĖ HERMENEUTIKA / 23

Margarita Poškutė. BIOETIKOS RAIDA LIETUVOJE / 24

Mindaugas Stoškus. XX A. TARPUKARIO LIETUVOS FILOSOFŲ AKTUALUMAS ŠIANDIEN: TENDENCIJOS, IŠŠŪKIAI, GALIMYBĖS / 25

Vytis Valatka. SANTYKIO IR KOKYBĖS KATEGORIJŲ AIŠKINIMAS SCHOLASTINĖJE LOGIKOJE LIETUVOJE / 26

Dalius Viliūnas. FILOSOFIJOS POGRINDIS LIETUVOJE XVIII AMŽIUJE / 27

PRATARMĖ

Minėdamas Pasaulinę filosofijos dieną Lietuvos kultūros tyrimų instituto Lietuvos filosofijos istorijos skyrius rengia jau tradicija tapančią mokslinę konferenciją. Skyriaus tyrimų tematika ir UNESCO kvietimas šią dieną „švęsti žmonijos mąstymo įvairovę“ įpareigoja konferenciją skirti mūsų Lietuvos filosofijos tradicijai, pilnateisei pasaulio filosofijos šeimos narei.

Pasaulinė filosofijos diena yra gera proga ne tik geriau pažinti savąją filosofinę tradiciją, bet ir dar kartą apmąstyti jos vietą pasaulio kontekste.

Ligšioliniuose apmąstymuose vyravo tendencija blaškytis tarp dviejų kraštutinių – tarp megalomaniško etnocentrinio Lietuvos filosofų ir jų idėjų pervertinimo ir ne ką menkesnio nevisavertiškumo jausmo padiktuoto nuvertinimo.

Ar nebūtų laikas pradėti galvoti apie labiau subalansuotą požiūrį tašką, kuris, viena vertus, neleistų nepamatuotai perdėti Lietuvos mąstytojų ir jų įžvalgų reikšmės bei originalumo ir, antra vertus, jų nepagrįstai nuvertinti?

Kviečiame dalyvauti konferencijoje ir kartu su pranešėjais ieškoti atsakymo į šį ir kitus klausimus.

Su Pasauline filosofijos diena!

Konferencijos organizatoriai

KONFERENCIJOS PROGRAMA

Lapkričio 16 d. (ketvirtadienis)

10:00–10:05 Konferencijos atidarymo žodis

I sesija. Lietuvos filosofija ir tautiškumas

Moderuoja Gintaras Kabelka

10:05–10:35 **Tomas Kavaliauskas.** Arvydo Šliogerio lietuviškumas jo filosofiniame mąstyme.

10:35–11:05 **Algimantas Jankauskas.** Thomo Manno seminaras: budusios Lietuvos mąstymai.

11:05–11:35 **Ivan Novik.** Kantian Dualism as a Response to the Situation of the Cultural Borderland: The Philosophy of Marian Massonius.

11:35–11:50 Kavos pertrauka

II sesija. Lietuvos filosofija ideologinių kovų lauke

Moderuoja Marija Rūta Vabalaitė

11:50–12:20 **Gintaras Kabelka.** Partiškumo principas Lietuvos sovietiniame marksizme.

12:20–12:50 **Liutauras Kraniauskas.** Milijono verta pažangi filosofija ir jos sociologinės prielaidos Lietuvoje.

12:50–13:20 **Mindaugas Stoškus.** XX a. tarpukario Lietuvos filosofų aktualumas šiandien: tendencijos, iššūkiai, galimybės.

13:20–14:20 Pietų pertrauka

III sesija. Pažinimo teorija

Moderuoja Alvydas Noreika

14:20–14:50 **Vytis Valatka.** Santykio ir kokybės kategorijų aiškinimas scholastinėje logikoje Lietuvoje

14:50–15:20 **Vygandas Aleksandravičius.** Chemijos dalykai XVIII amžiaus viduryje Prancūzijoje ir to atšvaitai Lietuvoje.

15:20–15:50 Vilius Dranseika. Janina Hosiasson-Lindenbaum ir „Varno paradoksas“.

15:50–16:05 Kavos pertrauka

IV sesija. Etika ir estetika

Moderuoja Vygandas Aleksandravičius

16:05–16:35 Dalius Jonkus. Estetinė patirtis, išraiškos ir empatija Vosylius Sezemano estetikoje.

16:35–17:05 Margarita Poškutė. Bioetikos raida Lietuvoje.

Lapkričio 17 d. (penktadienis)

V sesija. Religijos filosofija

Moderuoja Matas Grubliauskas

10:00–10:30 Dalius Viliūnas. Filosofijos pagrindis Lietuvoje XVIII amžiuje.

10:30–11:00 Aušrelė Kristina Pažėraitė. „Pažodiškumas atsinaujina kasdien“: rabino Josefo Jaakovo Leibo Blocho kabalistinė hermeneutika.

11:00–11:15 Kavos pertrauka

VI sesija. Socialinė ir politinė filosofija

Moderuoja Dalius Viliūnas

11:15–11:45 Matas Grubliauskas. Piliečio įvaizdis (*idea*) Vilniaus universiteto politikos kurse: nuo idealaus realaus link.

11:45–12:15 Ieva Deviatnikovaitė. Mykolas Römeris: teisė ir politika.

12:15–12:45 Alvydas Noreika. Vytauto Kavolio mokslinės veiklos pradžia: Talcotto Parsonso idėjų revizija daktaro disertacijoje.

12:45–13:15 Konferencijos uždarymas

PRANEŠIMŲ TEZĖS

CHEMIJOS DALYKAI XVIII AMŽIAUS VIDURYJE PRANCŪZIOJE IR TO ATŠVAITAI LIETUVOJE

Chemijos disciplinos formavimasis, vykęs Prancūzijoje XVIII amžiuje, gerai atspindėjo bendrą Apšvietos laikmečio situaciją. Netrukus įvairių mokslų emancipacijos, autonomiškumo stiprėjimo tendencijos pasiekė ir Lietuvą. Šiame pranešime sieksime parodyti, kokios gilesnės pasaulėžiūrinės slinkty, kokie konkrečių problemų sprendimai lėmė vienoki ar kitoki šios disciplinos tyrimų krypties ar vartojamų terminų pasirinkimą. Tai leis geriau įvertinti ir Lietuvos autorių (Antano Juozapo Dzialtovskio, Benedikto Dobševičiaus, Stanislovo Šadurskio, Andriaus Sniadeckio) cheminius ieškojimus, suprasti jų terminologiją, metodologinius pasirinkimus.

Įdomu, kad šaltinis, leidžiantis geriau suprasti chemijos disciplinos raidos peripetijas XVIII amžiaus viduryje, buvo gana vėlai – 1905 m. – atrastas ir išspausdintas Jeano-Jacques'o Rousseau veikalas *Institutions chimiques* (Chemijos pagrindai). Rousseau buvo išskirtinis tuometės chemijos pradininko Prancūzijoje Guillo-mo-François Rouelle'io auklėtinis. Chemiją jis vertino kritiškai, bet supratingai. Šalia kitų Rouellio mokinių (Gabrielio François Venelio, Pierre'o Macquero) jis išsiskyrė tuo, kad chemijos pradus siekė suprasti ne kaip elementus, sudarančius pasaulio medžiagos galutinį pagrindą, bet kaip veiksmingus principus, konstruktyviai dalyvaujančius pasaulio gamybos procese.

Šios diskusijos vyko laipsniškos chemijos emancipacijos nuo fizikos procese. Chemija buvo suprantama kaip mokslas, siekęs pažinti elementarią medžiagos sandarą. Tačiau dėl eksperimentinės skvarbos ribotumo fizikoje svarstomas kartezietiškas mechanistines ir niutoniškas atomistines hipotezes galėjo vertinti tik netiesiogiai, spekuliatyviai. Todėl chemikai stengėsi apsiriboti tik realiai eksperimentuose pasiekiamais cheminių reakcijų analizės rezultatais, elementais vadino mažiausias išmatuojamas gautų medžiagų daleles, nesuteikdami joms ontologinio esinijos pagrindo statuso. Tokios pozicijos laikėsi ir vėliau moderniosios chemijos pagrindus sukūręs Antoine'as Lavoisier. Panašiai svarstė ir Rousseau. Įdomu palyginti šiuos procesus Prancūzijoje ir Lietuvoje, kokias išvadas padarė tais pačiais autoriais rėmęsi, šiuo atveju, Rousseau ir chemija domėjėsi Lietuvos autoriai.

MYKOLAS RÖMERIS: TEISĖ IR POLITIKA

Mykolas Römeris buvo teisininkas. Tačiau savo profesinio gyvenimo pradžioje įniko į politiką: rašė publicistinius straipsnius lenkų, lietuvių, rusų, baltarusių leidiniuose. Juose jis nagrinėjo lietuvių, lenkų, žydų, baltarusių, rusų, ukrainiečių sugyvenimo klausimus, gvildendamas istorinius faktus ir siekdamas suvokti savo paties bei viso krašto kilmę.

Vėliau teisininkas pasirinko teisėjo darbą. Pasirinkęs šį kelią, nutolo nuo politikos.

Dar vėliau dirbo Valstybės Tarybos nario pareigose. Šias pareigas einant tiesiogiai teko susidurti su teisės ir politikos santykio problematika, pavyzdžiui, rengiant Administracinio teismo, Vietos savivaldos, Statutinio Teismo įstatymus, ieškant kelio, kaip įmanoma laikantis teisės ir teisės principų organizuoti valstybės vadovo rinkimus.

Su politika teisininkui teko susidurti būnant slaptos Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams prie Ministro Pirmininko nariu, kai teko spręsti autonominio Klaipėdos krašto ir Didžiosios Lietuvos santykių teisinius klausimus.

Su teisės ir politikos santykio problema Römeriui teko susidurti ir atliekant nacionalinio teisėjo vaidmenį Nuolatiniam Tarptautinio Teisingumo Teisme Hagoje. Šį vaidmenį jam teko atlikti du kartus. Pirmą kartą 1932 m. Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje. Antrą kartą – 1938–1939 m. nagrinėjant geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą. Pirmojoje byloje Lietuva buvo prieš Britų imperiją, Italiją, Prancūziją, Japoniją, o Panevėžio–Saldutiškio byloje Lietuva buvo prieš Estiją. Römeris buvo teisėjas *ad hoc* minėtose tarptautinėse bylose. Jis negalėjo atstovauti Lietuvos interesams, jis turėjo išlikti neutralus ir nešališkas kaip teisėjas. Tai buvo ypač sunku padaryti. Tačiau teisininkas sąžiningai atliko savo pareigą. Vis dėlto pastebėjo, kad net ir Hagoje esančiame tarptautiniame teisme politika su teise neretai susilieja.

Teko teisininkui susidurti su teisės ir politikos santykio problema, kai sovietinėje Lietuvoje reikėjo taikyti sovietinės konstitucijos nuostatas, kurių niekas negalėjo aiškinti, tik viena politinė partija. Tuo metu Römeris jautėsi kaip teisininkas niekam nereikalingas, o dogmatiniam konstitucijos aiškinimui jis nepritarė.

JANINA HOSIASSON-LINDENBAUM IR „VARNO PARADOKSAS“

1940 m. pabaigoje leidinyje *The Journal of Symbolic Logic* pasirodė Janinos Hosiasson-Lindenbaum (1899–1942) straipsnis „On Confirmation“ (5: 133–148), kuriame ji pasiūlė pirmą publikuotą – dabar klasikiniu tapusį – sprendimą su Carlo Gustavo Hempelio vardu siejamam „Varno paradoksui“. Paradoksą Hosiasson-Lindenbaum straipsnyje priskiria Hempeliui (p. 136), nors pats Hempelis jį pirmą kartą publikuoja tik 1945 m. paskelbtame straipsnyje „Studies in the Logic of Confirmation“ (*Mind* 54: 1–26; 97–121). Šiame straipsnyje Hempelis aptaria Hosiasson-Lindenbaum pasiūlytą sprendimą ir konstatuoja, kad tai kol kas vienintelis publikuotas sprendimas (p. 21; ten pat Hempelis mini ir tai, kad Hosiasson-Lindenbaum pateikė sprendimą reaguodama į „diskusijas su autoriumi“). Šis reikšmingas analitinės filosofijos epizodas siejasi su Lietuva: Hosiasson-Lindenbaum straipsnio pabaigoje nurodoma: *VILNA, LITHUANIA*. Pranešime pristatysiu Hosiasson-Lindenbaum pateiktą „Varno paradokso“ sprendimą, šio sprendimo recepciją vėlesnėje filosofijoje, o taip pat bendrais bruožais aptarsiu jos mokslinius darbus paskutiniais gyvenimo metais nuo pabėgimo į Vilnių 1939 m. pabaigoje iki jos sušaudymo Paneriuose 1942 m. pradžioje.

PILIEČIO ĮVAIZDIS (*IDEA*) VILNIAUS UNIVERSITETO POLITIKOS KURSE: NUO IDEALIAUS REALAUS LINK

Kazimiero Jono Vaišnoravičiaus *Instrukcijoje* (1674 m.) yra fiksuojama akivaizdi šio politikos kurso steigėjo intencija, kad kurso turinys būtų glaudžiai susijęs su realia politine sankloda Abiejų Tautų Respublikoje (ATR). Pagrindinė Vilniaus universiteto jėzuitams pavesta užduotis buvo piliečio savybių argumentacija. Nors pagrindiniai jos aspektai buvo nusakyti gana universaliai – krikščioniškų dorybių teigimas ir antimakiaveliškų ydų neigimas, – vis dėlto patys jėzuitai suprato, kad piliečio įvaizdis yra kuriamas ne tik neutralioje ir niekaip išorės faktorių neveikiamoje erdvėje – auditorijoje, bet ir esamose politinėse aplinkybėse – realioje ATR valstybėje ir jos konkrečioje santvarkoje, kurios įvardijimas ir apibūdinimas nebuvo vienareikšmis viešajame diskurse. Ši politinės filosofijos specifika – piliečio įvaizdžio ir politinės santvarkos, kurioje jis veikia, tarpusavio priklausomybė – mokslininkų yra identifikuojama ATR politiniame diskurse, kuriame ji atsiskleidžia kaip monarchijos arba respublikos principų gynimas ir pagrindinio bajoro atributo – laisvės – įprasminimas. Ligšioliniai jėzuitų politikos kurso tyrėjai nėra aptarę šios temos. Todėl būtina išsamiau apžvelgti, kaip politikos kurso profesoriai – Mykolas Karvovskis, Andrius Boreiša ir Zacharijus Modzelevskis – supažindino savo studentus su politinėmis santvarkomis bei joms būdingomis praktikomis ir, atitinkamai, kokias normas nustatė jų piliečiams. Iš atliktos analizės aiškėja, kad visi šie politikos profesoriai ATR traktavo kaip mišrią santvarką, o aprašydami piliečių praktikos normas jie įkvėpimo sėmėsi būtent iš ATR politinės praktikos. Taip jie ugdė būtent ATR piliečių sąmoningumą.

Algimantas Jankauskas

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

THOMO MANNO SEMINARAS: BUDUSIOS LIETUVOS MĄSTYMAI

Thomo Manno seminaras Nidoje (1987–1994) – šviesus budusios Lietuvos intelektualinio gyvenimo įvykis. Dar iki Sąjūdžio prasidėjęs, seminaras tapo reikšmingu kasmetiniu filosofų ir germanistų diskusijų forumu. Per Manno kūrybos aspektus diskutuotas Vakarų kultūros santykis su lietuviškąja, Manno kūryba matyta kaip Vakarų literatūros simbolis ir orientyras lietuvių literatūrai ir kultūrai. Neapsiribota kultūrinėmis temomis. Vieno iš seminaro organizatorių Romualdo Ozolo žodžiais, „nagrinėta nacionalinės valstybės atvirumo koncepcija“.

Pranešime bus pristatyti seminaro dalyviai ir tematika, parodytas filosofų indėlis seminaro diskusijose.

ESTETINĖ PATIRTIS, IŠRAIŠKOS IR EMPATIJA VOSYLIAUS SEZEMANO ESTETIKOJE

Vosyliaus Sezemano estetika yra transcendentinė filosofija, kuri siekia atsakyti į klausimą, kaip galima grožio patirtis. Sezemanas primygtinai reikalauja, kad estetika turėtų sutelkti dėmesį į paties estetišio objekto tyrimą ir per jį atskleisti suvokimo ir kūrybiškumo akto problematiką. Sezemanas teigia, kad norint suprasti estetinį objektą svarbus ne tik meno kūrinio ir suvokėjo santykis, bet ir santykis tarp meno kūrinio ir kūrėjo. Estetinis objektas sedimentuotoje formoje ne tik išlaiko kūrimo akto požymius, bet ir kelia reikalavimus suvokiančiam subjektui. Estetiniai objektai – tai nusėdusios pasyvios struktūros, kurias gali suaktyvinti performatyvūs suvokėjo veiksmai, kai jis atranda tinkamą suvokimo būdą. Sezemanas, kaip ir Moritzas Geigeris, teigia, kad estetika neįmanoma be jausmų analizės. Jis, kaip ir Geigeris, pripažįsta empatijos svarbą estetinėje patirtyje. Tačiau Sezemanas plėtoja estatinės empatijos sampratą, naudodamasis Maxo Schelerio argumentais. Empatija būtina, nes suvokėjas turi mokėti suprasti išraiškas. Šio pranešimo tikslas – išanalizuoti Sezemano estetikos fenomenologinius aspektus. Pirma, šiame pranešime analizuojama Sezemano estatinės patirties fenomenologija. Antra, parodoma, kodėl išraiškingumas ir empatija vaidina pagrindinį vaidmenį estatinėje patirtyje.

PARTIŠKUMO PRINCIPAS LIETUVOS SOVIETINIAME MARKSIZME

Partiškumas sovietiniame marksizme traktuotinas kaip klasių kovos principo (revoliucinės praktikos) perkėlimas į teorinį lygmenį: tai visų visuomeninės sąmonės formų klasinės prigimties teigimas, laikantis įsitikinimo, kad kokios nors teorijos kūrėjas visada sąmoningai palaiko ir išreiškia kurios nors socialinės klasės interesus. Partiškumo principas suponuoja filosofijos klasinę priklausomybę ir kartu yra susijęs su vadinamąja materializmo ir idealizmo kova filosofijos istorijoje: materializmas esą atstovauja pažangiąsias filosofijos raidos tendencijas (jų kulminacija esąs pats marksizmas), o idealizmas yra išnaudotojiškų klasių ideologija. Šis principas daugiausia taikytas marksistinės filosofijos istoriografijos subdisciplinoje, vadintoje „šiuolaikinės buržuazinės filosofijos kritika“. Pranešime aptariami negausūs eksplcitiniai partiškumo principo aptarimai bei keletas ryškesnių jo implicitinio taikymo atvejų, kurie daugiausia grindžiami ne nuodugniu tiriamos specifinės filosofinės problematikos išmanymu, bet išankstiniais ideologiniais postulatais, kintančiais atsižvelgiant į konkrečiu metu vyraujančius partijos ideologinius poreikius. Apibūdinama šio taikymo dinamika Lietuvos marksistinėje filosofijoje, identifikuojama partiškumo principo šalininkų (Irmija Zaksas, Antanas Gaidys, Rimantas Skaisgiris ir kt.) ir kritikų (Albinas Lozuraitis, Jonas Repšys ir kt.) kontroversija. Partiškumo kritikai laikytini kūrybiškų tendencijų marksizme reiškėjais, siekusiais kūrybiškumui trukdantį partiškumo principą „neutralizuoti“ pabrėžiant praktinės (bet ne klasinės) veiklos ar dvasinės kultūros (antstato) reiškinį santykinio savarankiškumo (vadinasi, ir nepriklausomumo nuo klasinių interesų) aspektus. Partiškumo principas, vienvaldiškai vyraavęs stalinizmo laikotarpiu, pamažu prarado savo politinį reikšmingumą, tačiau visiškai neišnyko iki pat sovietmečio pabaigos.

ARVYDO ŠLIOGERIO LIETUVIŠKUMAS JO FILOSOFINIAME MĄSTYME

Arvydo Šliogerio lietuviškumą išryškina tiek jo biografija, tiek jo filosofinės tapybos kūrinių interpretacijos. Biografiniu požiūriu jo filotopija išreikšta pietų Lietuvos regione. Šliogerio filotopinė meilė ir prisirišimas prie Grūdų upelio pastebėtas ir jo mokinio filosofo Tomo Kačerausko. Tai atsispindi ir fotografijoje, publikuotoje fotografijos albume *Melancholijos archipelagai*. Kalbame apie Šliogerio kosmopolį, atsiveriantį kaimo kultūroje, pabrėžiant lietuviškos sodybos savastį, o ne didmiesčio. Ikoninė nuotrauka šiam filosofui žengiant per arimus (Zitos Šliogerienės nuotrauka, panaudota knygos *Bulvės metafizika* viršeliui) iliustruoja filosofo sakralų santykį su žemdirbyste, su lietuvišku dirvožemiu. Iš čia suprantame tokius pasisakymus kaip „esu kaimo vaikas.“

Filosofiniu požiūriu, jau teoriniame lygmenyje, Šliogerio lietuviškumą regime Mikalojaus Konstantino Čiurlionio *Žalčio sonatos* tapybos paveikslų interpretacijoje. Nors knygoje *Daiktas ir menas* Šliogeris dar nekalba apie Čiurlionį, susitelkia ties Paulio Cézanne'o tapyba, vėliau filosofas kreipia dėmesį į Čiurlionio paveikslų seriją pavadinimu *Žalčio sonata*. Vis tik taip ir liks neišvystyta ši interpretacija, kaip ir pati žalčio simbolinė reikšmė lietuviškoje pagonių kultūroje, kuri sakrali ypač Dzūkijoje.

Šliogerio lietuviškumą galima lyginti su Jono Meko prisirišimu prie Lietuvos, neatsižvelgiant į jo kosmopolitinę tapatybę, išpuoselėtą Niujorke. Mekui šventa vieta – Semeliškių kaimas, kuriam jis paskyrė net ir savo poeziją *Semeliškių idilės*. Tuo tarpu Šliogeriui šventas vaikystės kaimas – Alksnupiai. Taip pat galima lyginti Šliogerio lietuviškumą su skulptoriaus Antano Mončio, kuris gyvendamas Paryžiuje neužmiršo savo žemaitiškos tapatybės, įkvėpimo sėmėsi iš vaikystės Lietuvoje. Mončys Paryžiuje augino krienus kaip lietuviško kartumo / savasties perteikimo simbolį, o Šliogeris knygoje *Bulvės metafizika* sureikšmino bulvę kaip susietą su lietuviškos sodybos pasaulėjauta ir valstietiška kultūra, kuri jam padėjo įveikti, jo žodžiais tariant, *urbi et orbi* trauką.

MILIJONO VERTA PAŽANGI FILOSOFIJA IR JOS SOCIOLOGINĖS PRIELAIIDOS LIETUVOJE

Ilgiau nei gerą dešimtmetį Lietuvos moksle veikiantis konkursinio finansavimo modelis grindžiamas įvairiomis ideologinėmis prielaidomis. Viena svarbesnių yra valstybės įsipareigojimas remti tuos projektus, kurie laikomi pažangiais. „Pažangus“ yra talpi sąvoka, kurią neoliberalioje akademijoje dažnai objektyvuoja ne idėjos ar jų turinys, o nuo idėjų ir prasmio turinio apvalytos formos – finansinės pajamos ar pirmavimas simbolinėse varžytuvėse.

Pranešime norisi aptarti du klausimus: 1) ar filosofija Lietuvoje gali būti laikoma „pažangia“ ir kokią vietą ji užima bendresnėse socialinių ir humanitarinių mokslų varžytuvėse dėl valstybės finansų; 2) koks yra „pažangios“ filosofijos turinys ir vidinė diskurso struktūra? Pristatymas grindžiamas sistemiška paskutinių dešimties metų publikavimo modelių apžvalga ir Lietuvos mokslo tarybos finansuotų filosofijos projektų turinio analize. Sugretinimui pasitelkiami ir pavyzdžiai iš lietuviškosios sociologijos.

Svarstymai natūraliai iškyla kaip kritiška reakcija į „humanitarikos krizės“ sloganus, kai vis garsiau deklaruojamas rūpestis dėl humanitarinių mokslų būklės tiek pasaulyje, tiek Lietuvoje. Tačiau jie turėtų būti suvokti ir kaip kvietimas persvarstyti lietuviškosios filosofijos diskursus iš galios perspektyvos ir kokias žinojimo formas ar idėjas marginalizuoja „pažangi“ filosofija.

VYTAUTO KAVOLIO MOKSLINĖS VEIKLOS PRADŽIA: TALCOTTO PARSONSO IDĖJŲ REVIZIJA DAKTARO DISERTACIJOJE

Kultūra, visuomenė ir asmenybė – pagrindinės Amerikos lietuvių visuomenės ir mokslo veikėjo Vytauto Kavolio sociologijos sąvokos. Kitos lietuvių išeivių sociologo naudotos sąvokos pastarosioms neprilygsta savo bendrumo laipsniu ir dėl to traktuotinos kaip jų vediniai. Vis dėlto kultūros, visuomenės ir asmenybės sąvokų pastovumas nereiškia jų apibrėžimų identiško. Priklausomai nuo tyrimų lauko ar jame nagrinėjamo klausimo, jų apibrėžimas didesniu ar mažesniu mastu kito. Todėl kiekvienu konkrečiu atveju būtina aiškintis, kas tiksliai turima mintyje vartojant vieną ar kitą terminą.

Pranešime bus nagrinėjama Kavolio daktaro disertacijoje plėtojama visuomenės koncepcija. Bus siekiama atskleisti jai būdingas ypatybes ne tik Kavolio mokslinės minties, bet ir platesniame Jungtinių Valstijų sociologijos kontekste. Kavolio visuomenės koncepcijos lokalizavimas šiuose dviejuose kontekstuose leis adekviau suvokti ir ją pačią, ir jos kaitą laikui bėgant.

Teorinės Kavolio visuomenės koncepcijos ištakos glūdi amerikiečių sociologijos klasiko Talcotto Parsonso visuomenės teorijoje. Visuomenę ir jos vietą tikrovėje Parsonsas aiškina remdamasis reliacionizmo, sistemų teorijos, bendrosios veiksmo teorijos ir AGIL schemos prielaidomis. Visuomenė traktuojama kaip viena iš socialinės sistemos atmainų, ir kaip tokia ji yra sąveikaujančių individų visuma. Būdama socialine sistema, visuomenė kartu su asmenybe, kultūra ir besielgiančiu organizmu sudaro socialinio veiksmo sistemą. Šioje sistemoje visuomenė atlieka integracijos funkciją, besielgiantis organizmas – adaptacijos, asmenybė – tikslo siekimo, o kultūra – latencijos (normatyvinių standartų palaikymo ir socializacijos) vaidmenį. Funkciškai visuomenė diferencijuojasi į ekonomikos, politikos, visuomeninės bendruomenės ir pasitikėjimo posistemes, kurios savo ruožtu – į mažesnės apimties sistemas, o šios – į dar smulkesnius darinius ir t.t.

Parsonso visuomenės teorijos revizija Kavolio daktaro disertacijoje atliekama dviem kryptimis. Pirmą, persvarstoma parsonsiška aukščiausio visuomenės organizacijos lygmens samprata. Kavoliškosios visuomenės restruktūrizacijos epicentre

atsiduria pasitikėjimo sistema. Panaikinamas jos kaip savarankiškos sistemos statusas, jos funkcijas padalinant kitoms visuomenės sistemoms. Parsonsiškoji ke-
turnarė aukščiausio visuomenės organizacijos lygmens samprata išsaugoma vietoj
pasitikėjimo sistemos įvedus kultūrą, kuri, anot amerikiečių sociologo, priklauso
aukštesniajam socialinio veiksmo lygmeniui. Antra, ne visos visuomenės sistemos
traktuojamos reliacionistiškai.

KANTIAN DUALISM AS A RESPONSE TO THE SITUATION OF THE CULTURAL BODERLAND: THE PHILOSOPHY OF MARIAN MASSONIUS

At first glance, the philosophical work of Marian Massonius is a personal paradox and a historical-philosophical enigma.

First, the most characteristic, but no less striking, feature of his creative evolution was the virtually complete absence of the latter. Having brought from his trip to the German lands in his “intellectual baggage” a certain set of neo-Kantian ideas and views expressed in his 1889 doctoral dissertation “Über Kants transcendente Ästhetik” (1889) defended in Leipzig, Massonius would not change these ideas and views until his death. We find the same position on Kant’s philosophy in his habilitative work, in the draft “Wiara w nauce”, which he worked on in the 1920s, and in his correspondence with Marian Zdziechowski in the 1930s.

Development, spiritual crisis, “before...” and “after...” – this usual narrative toolkit of the historian of philosophy does not work in relation to Massonius’ corpus of texts. As if Athena from the head of Zeus, he appears before us with a ready-made ideological position that he will adhere to throughout his entire oeuvre.

Second, Massonius’s attitude to Kant’s philosophy is no less paradoxical. Andrzej Noras characterizes this relationship as “very radical” (*bardzo radykalnie nastawiony*).

Massonius attacks Kant in his doctoral dissertation and later works with the most critical words. According to Massonius, Kant made “childish mistakes”, worse than which the whole previous history of thought had not known. Kant was able to stick to his only correct idea – the Critique of Pure Reason – for only a dozen pages of the book of the same name, later falling into obsolete dogmatism and speculativeness. And even in the very idea of the critique of reason, Kant is no more than an epigone of Hume.

And yet, despite all his radical criticism of Kant, it is to the philosopher from Königsberg that Massonius returns again and again: his creative path can be metaphorically described as the flight of a nocturnal moth that strives for a candle, gets burned, but returns again and again.

All these paradoxes and riddles of Massonius's philosophy can, in our opinion, be solved if it is properly contextualized. In Kant's philosophy and its characteristic dualism, he sought a solution to his own division, which he understood as a division of Polish thought as such (see *Rozdwojenie myśli polskiej*): along with the division of reason and faith, he wanted to divide, as he believed, empiricism and pragmatism characteristic of Polish mentality, and metaphysicality characteristic of "Litvins". And while Kant himself, regarding his dualism, could repeat after Goethe's Faust: "Zwei Seelen wohnen, ach! in meiner Brust", Massonius embodied his bifurcation in the figures of Jan Sniadecki and Adam Mickiewicz.

„PAŽODIŠKUMAS ATSINAUJINA KASDIEN“: RABINO JOSEFO JAAKOVO LEIBO BLOCHO KABALISTINĖ HERMENEUTIKA

Tarpukario laikotarpio pasaulinio garso ješivos, įkurtos Telšiuose, vadovas rabinas Josefas Jaakovas Leibas Blochas (1860–1929/30) savo paskaitose, išleistose rinkiniu *Šiurei Daat* (Žinojimo pamokos) formuluoja labai neįprastus teologinius svarstymus ir hermeneutiką. Pačioje pirmoje paskaitoje, kuri buvo publikuota Kaune po jo mirties 1929 m., pavadinimu „Materija ir forma“, jis pateikia kai kurias savo hermeneutinės strategijos gaires. Skirtingai nuo labiau įprasto aiškinimo, kad paprastasis (rabiniškoje hermeneutikoje vadinamas *pšat*) teksto prasmės (šiuo atveju Toros teksto) lygmuo yra stabilus, visiems prieinamas, ir todėl pagrindinis lygmuo, kuriuo galima grįsti religinius įsitikinimus bei mokslinę egzegezę, pagal Blocho sampratą, yra kintantis ir priklauso nuo skaitančiojo žvilgsnio. Šis aiškinimas leido Blochui atkreipti dėmesį į koreliaciją tarp moralinio-dvasinio skaitytojo, t.y. tekstą studijuojančio asmens, lygmens ir gebėjimo daugiau atrasti (pamatyti) atvirame visiems (t. y. ne „slaptame“) Toros tekste. Tai aiški skaitytojo atsako hermeneutika, kuri literatūrologijoje bus išplėtotą tik po kelių dešimtmečių. Pranešime bus aptarta ši Blocho hermeneutika ir galimos jos ištakos kabalistinėje hermeneutikoje.

BIOETIKOS RAIDA LIETUVOJE

Bioetikos raidos Lietuvoje pristatymas pradėtinas nuo „bioetikos“ sampratos analizės. 1971 m. JAV biochemiko Vano Rensselaerio Potterio pristatytos bioetikos disciplinos paskirtis turėjo būti sąsajų tarp gamtos ir humanitarinių mokslų, sparčios technologijų raidos ir etinių vertybių paieška. Gana greitai bioetikoje išsidiferenciovo kelios siauresnės šios praktinės etikos sritys – ekologinė etika bei medicinos etika.

Lietuvoje ryškiausias ekologinės etikos atstovas yra Česlovas Kalenda, kuris labai nuosekliai pristato Alberto Schweitzerio didžios pagarbos gyvybei etiką bei Aldo Leopoldo žemės etiką. Remdamasis minėtų filosofų etinėmis įžvalgomis, Kalenda įsitikinęs, kad ekologinė etika yra universaliausia taikomosios etikos sritis, kadangi visi individai susaistyti ne tik socialiniais ryšiais, bet ir neatskiriama nuo gamtos, taip sudarydami „vientisą būties sistemą“. Antropocentrinė laikysena, kai į moralės svarstymų lauką nėra įtraukiamos nei kitos biologinės rūšys, nei gamta kaip visuma, lėmė destruktinius biosferos procesus, todėl būtent ekologinė etika galinti geriausiai reaguoti į ekologines krizes.

Kita svarbi bioetikos sritis – medicinos etika, kuriai Lietuvoje atstovaujama gerokai gausiau. Paprastai tai yra autoriai, kurie priklauso universitetams, rengiantiems sveikatos priežiūros srities studentus (Aistė Bartkienė, Eugenijus Gefenas, Irayda Jakušovaitė, Andrius Narbekovas, Eimantas Peičius ir kt.). Vienomis pirmųjų publikacijų šioje srityje buvo siekiama supažindinti Lietuvos auditoriją su nauja etikos sritimi. Dabar dažniausiai yra analizuojamos etinės dilemos, kylančios sveikatos priežiūros srityje: kokiomis vertybėmis ir etiniais principais turėtų būti grindžiama sveikatos priežiūros sistema bei santykiai tarp sveikatos priežiūros specialistų ir pacientų; kokiomis vertybėmis turėtų būti remiamasi priimant medicininius sprendimus žmogaus gyvenimo pradžioje bei pabaigoje, donorystės atveju ar atliekant biomedicininis tyrimus.

XX A. TARPUKARIO LIETUVOS FILOSOFŲ AKTUALUMAS ŠIANDIEN: TENDENCIJOS, IŠŠŪKIAI, GALIMYBĖS

Šio pranešimo tikslas – apsvarstyti klausimą, kas lėmė ir toliau lemia itin menką dabartinių Lietuvos filosofų dėmesį XX a. tarpukario filosofijai. Praėjusio amžiaus pabaigoje buvo teigiančių, kad tikras dialogas su tarpukario Lietuvos filosofija neįvyko ir greičiausiai neįvyks. Ar galima šią liūdną ištarą pakartoti ir šiandien? O gal reikėtų be liūdesio pripažinti, kad to laikotarpio filosofinės temos yra nebeaktualios ir nevertos didesnio dėmesio? Gali būti, kad šį menką dėmesį lemia vertybinės ir ideologinės nuostatos. Puikiai žinoma, kad didžioji dalis tarpukario filosofų buvo tikintys žmonės. To meto filosofinių temų pasirinkimą, jų svarstymo pobūdį ir „metodą“ neabejotinai veikė filosofų religinės nuostatos. Sovietinė „apšvieta“ galėjo padaryti įtaką dabartinių Lietuvos filosofų požiūriui į filosofijos ir religijos, proto ir tikėjimo santykį. Todėl galima kelti ir svarstyti klausimą, ar tarpukario Lietuvos filosofija patenka į dabartinių Lietuvos filosofų intelektualinį akiratį, tačiau joje nerandama filosofinio gylio ir aktualumo, ar tarpukario Lietuvos filosofija nesidomima iš principo, atmetant ją kaip pasenusią ir neaktualią? Nuo to, kaip bus atsakyta į šį klausimą, gali priklausyti ne tik santykis su praities filosofija, bet ir tolimesnė Lietuvos filosofijos raida.

SANTYKIO IR KOKYBĖS KATEGORIJŲ AIŠKINIMAS SCHOLASTINĖJE LOGIKOJE LIETUVOJE

Santykio ir kokybės kategorijų analizėje scholastinės logikos Lietuvoje autoriai rėmėsi paties Aristotelio pateiktomis definicijomis bei distinkcijomis, kartais šiek tiek nuo pastarųjų nukrypdami, jas papildydami bei koreguodami.

Santykio kategorijos analizėje laikytasi klasikinio scholastinio požiūrio, jog santykis gali būti tiek reali, tiek žmogaus proto sukurta esybė. Taip pat tradiciškai aiškinta, kad santykio realumą nulemia jo esminių komponentų – subjekto, pagrindo ir termino – realumas bei realus skirtumas tarp subjekto ir termino. Kita vertus, analizuodami skirtumą tarp santykio ir jo pagrindo, scholastinės logikos Lietuvoje autoriai įsitraukė į scholastinį disputą. Šiame dispute jie pasirinko škotistinį požiūrį, jog tarp santykio ir jo pagrindo tėra galimas grynai formalus skirtumas.

Tuo tarpu interpretuojant kokybės predikamentą, nenukrypta nuo scholastinės tradicijos. Aiškinta, kad kokybė – tai paskutinė akcidentinė kategorija, vidujai determinuojanti substanciją. Kita vertus, kokybė taip pat interpretuota kaip vienintelis akcidentas, tikrąją prasme apibrėžiantis substanciją pagal tai, kokia ta substancija yra. Analizuojant kokybės požymius, remtasi paties Aristotelio pozicija: kiekviena kokybė galinti turėti sau priešingą kokybę, kokybė galinti būti didesnio ar mažesnio laipsnio, ji esanti panaši ar nepanaši į kurią nors kitą kokybę.

FILOSOFIJOS POGRINDIS LIETUVOJE XVIII AMŽIUJE

Filosofijos pogrindis (*philosophie clandestine*) – švietimo, mokslo, religinėse, spaudos, cenzūros ir kt. institucijose oficialiai netoleruotas pažiūrų konglomeratas, įgavęs filosofinės srovės pavidalą, kuris aprėpė racionalizmą, skepticizmą, deizmą, natūralizmą, panteizmą bei materializmą. Ši kryptis XVIII a. konfliktavo su vyraujančia srove – Krikščioniškąja apšvieta (*mainstream Enlightenment*). Pogrindžio diskursas gyvavo rankraščių apyvartoje, atsispindėjo nonkonformistiniuose pareiškimuose, gestuose bei laikysenose. Dažniausiai apsiribota draudžiamųjų knygų indekse esančių knygų vertimais bei jų platinimu. Pirmiausia recipuota Prancūzijos sekuliarioji mintis, vis dėlto būta ir palyginti originalios, vietinės kūrybos atvejų.

Menkas šio reiškinio ištirtumas sunkiai pateisinamas, turint omenyje, kad atraminė Lietuvos naujųjų amžių istoriografijos sąvoka – *modernizacija* – apima ir visuomenės sekuliarizaciją, laicizaciją. Pakanka šaltinių, liudijančių, kad pastaroji XVIII a. antroje pusėje nebuvo marginalus reiškinys, bet stiprus, reprezentatyvus intelektualinis fermentas, atveriantis visuomenės savimonės mobilumo, nestandartinių egzistencinių sprendimų potencialą.

Apžvelgsime tris duomenų apie šią filosofiją šaltinius: katalikiškojo atoveiksmio literatūrą; Lietuvoje cirkuliavusius laisvamųjų vertimus; bus aptartas unikalus originalios kūrybos tekstas. Materializmui ir skepticizmui neatstovauta: kurta deistinė „natūraliosios“ religijos ir etikos koncepcija, kuri iš esmės nesikirto su oficiozine fiziokratizmo konsteliacija. Keliamos hipotezės apie laisvamanybės fenomeno priežastis, vietines aplinkybes, jos funkcionavimą bei vietą XVIII–XIX a. Lietuvos filosofinės kultūros panoramoje.

Leidinyje spausdinama respublikinės mokslinės konferencijos „Lietuvos filosofijos trajektorijos 2023“, skirtos paminėti Pasaulinei filosofijos dienai, programa ir pranešimų tezės. Pranešėjai nagrinėja įvairiems Lietuvos filosofijos raidos laikotarpiams priklausančius autorius ir jų idėjas.

LIETUVOS FILOSOFIJOS TRAJEKTORIJOS 2023
Konferencijos programa ir pranešimų tezės